

Krzysztof Gębura*

Apoloniusz z Tiany. Święty czy szarlatan?

Wstęp

Mój tekst jest trójdzielny. Część pierwsza przedstawia źródła, które wzmiankują lub też mówią szerzej o tym zmarłym około 97 roku po narodzeniu Chrystusa, wędrownym kaznodziei, wyznawcy neopitagoreizmu, rzekomym pogańskim cudotwórcy. Świadectwa te pochodzą albo od pogan albo od chrześcijan. Z tej racji różnią się diametralnie w swoim nastawieniu do Apoloniusza z Tiany.

Na samym początku pojawia się w moim tekście problem pisowni antycznych nazw greckich. Autorzy stosują różne zapisy. Przyjąłem użytą wyżej formę zapisu nazwiska osoby przeze mnie opisywanej, najbliższa językowi polskiemu, gdyż jest ona zadomowiona w tej formie w piśmiennictwie. Formę tę i inne antyczne imiona przyjąłem oczywiście arbitralnie zależnie od stopnia zakorzenienia ich w polskiej kulturze.

Część druga artykułu jest próbą wyłuskania prawdy historycznej dotyczącej jego życia i warunków historycznych w jakich przyszło mu żyć, z pomiędzy legend i tendencyjnych opisów. Jest także próbą oddzielenia elementów fantastycznych, składających się na przekazany nam jego wizerunek, od elementów realistycznych. W tej części pracy usiłuję także znaleźć odpowiedź na pytanie, dlaczego tego rodzaju wizerunek antycznego proroka, stworzony w świecie pogańskim.

Część trzecia tekstu próbuje zebrać wnioski wynikające z przeprowadzonej analizy aby wreszcie spróbować znaleźć odpowiedź na pytanie postawione w tytule pracy.

Poglądy do dziś kursujące w opinii publicznej są więc echem dyskusji pierwszych chrześcijan z poganami. Paganie i ich dzisiejsi kontynuatorzy uważali Apoloniusza z Tiany za boskiego męża w typie określanym przez Hellenów jako *theos aner*, za jakiego uważano wcześniej Empedoklesa z Akragas czy Epimenidesa z Krety. Chrześcijanie uważali go za maga działającego w imię sił nieczystych i za szarlatana¹.

* Dr Krzysztof Gębura; zainteresowania badawcze: religia basenu Morza Czarnego, historiografia grecka; krzysztof.gebura@gmail.com

¹ Por. Gębura (1999) 67-74.

Wcześniejsze polskie katolickie encyklopedie pisały o nim jako o człowieku współczesnym Chrystusowi, neopitagorejczykowi, o lekarzu, proroku, odznaczającym się surowością życia, wypędzającym czarta. W ich opinii był trochę jak Szymon Mag z Dziejów Apostolskich².

Chrześcijańska *opinio communis* umieszczona w hasle we współczesnej Encyklopedii Katolickiej KUL charakteryzuje go w następujący sposób: *Apoloniusz z Tyany (Apollonios z Tyany), Kapadocja, zm. ok. 97 r. po Chr. w Efezie, wędrowny kaznodzieja, filozof, rzekomy cudotwórca, mag. Jego dane biograficzne są mało wiarygodne, gdyż wywodzą się głównie z legend.*³

Nieżyjący już autor tych słów wyraził pogląd, że to niewątpliwie wędrowny kaznodzieja i filozof, ale według niego wątpliwy cudotwórca oraz człowiek związany z wiedzą magiczną czyli mag (cokolwiek by miało to znaczyć). Stosowanie magii było zabronione przez prawo i władze rzymskie, chrześcijanie też patrzyli na takie praktyki z dezaprobatą.

Z powodu tej pasjonującej starożytnej dyskusji ośmielam się wrócić do niej dzisiaj.

Cześć 1. Źródła

Apoloniusz z Tiany we współczesnych sobie źródłach wieku I oraz na początku II jest nieobecny. Czyni to niezwykle trudnym zamiar opisania jego życia. Współczesne Apoloniuszowi świadectwa znamy jedynie z rzadkich cytowań i omówień. Przed Filostratosem pisał o nim, jako o magu, nieznanym nam bliżej Mojrageses, biograf z II wieku. Dzieło jego noszące tytuł *Apomnemoneumata-Wspomnienia* niestety nie zachowało się, choć powołuje się na niego sam Filostratos i potem Ojcowie Kościoła⁴.

Wspomniany Mojrageses, choć znamy go tylko z przywołań, w wiarygodny sposób nazywa Apoloniusza filozofem i magiem – znającym się na zarówno na filozofii jak i na magii (*mageia / goeteia*). Apoloniusz w jego opinii jest mędrce odznaczającym się jakąś *daimonia kinesis* czyli siłą boską. Lepiej ją może nazwać siłą pochodzącą od Boga. O wspomnianym Apoloniuszu jako zwolenniku pitagoreizmu, magii i leczenia chorych na wzór boskiego Aklepiosa relacjonował Libijczyk Maksimus z Ajgaj w niezachowanym również dziele o takim samym tytule jak poprzednika czyli *Apomneumonemata*. Według niego cechą Apoloniusza jest też *prognosis*, a więc przewidywanie przyszłości. Na Mojragesesa powołują się także autorzy chrześcijańscy w tym wielki Orygenes w *Contra Celsum* pisanym około roku 248.

Wydaje się, że świadectwo o Apoloniuszu z Tiany zachowane u pogańskiego pisarza i satyryka, Lukiana z Samosaty (123-190), piszącego około 180 ro-

² Por *Encyklopedia Katolicka* (red. ks. M. Nowodworski), Warszawa 1883, t. I, s. 338 s.v. (pod hasłem własnym); por. też Szymon Mag, Dziej Ap. 8. 9-24,

³ Wójtowicz (1973) 795.

⁴ Filostratos (1997) 17-12.

ku w Atenach a więc około stu lat po śmierci opisywanej przez mnie postaci, jest najwcześniejsze⁵.

Satyryk Lukian wyraża niepochlebną dla Apoloniusza opinię, dodając obraźliwe epitety. Píše on, że to obrzydliwy szalbierz z miasta Abonutejchos w Paflagonii. Dodaje też kilka informacji. Mianowicie Apoloniusz jest fundatorem wyroczni węża Glykona i usiłuje naśladować Pitagorasa. Dokonania Apoloniusza z Tiany nazywa Lukian aktorskimi i kuglarskimi.

Apoloniusz, to według niego, wątpliwy uczeń Pitagorasa, to fałszywy wróżbiarz, manipulant, deprawator i oszust. Jedyną pozytywną stroną jego osobowości według Lukiana jest fakt, że ten poeta a więc wróżbita stosujący magię w swoich działaniach, zna się prawdziwie na lekach przeciw różnym chorobom⁶.

Tak więc bulwersujący epitet – szalbierz w tytule mojego artykułu – został z utworu tego autora i z tegoż miejsca zaczerpnięty.

Autor najważniejszy dla znajomości Apoloniusza, którego tekst dotarł do nas w całości, to Filostratos Flawiusz (Philostratos Flavius; ur. 160-170 na Lemnos – zm. 244-249.) człowiek z kręgu cesarzowej Julii Domny na dworze cesarzy z dynastii Sewerów – retor, przedstawiciel drugiej sofistyki. Jest to źródło dla nas najlepsze, bo dobrze zachowane i kompletne. Zostało celowo sporządzone jako opis życia i działalności Apoloniusza z Tiany na rozkaz cesarzowej Julii Domny. Napisano ją przy wykorzystaniu domniemanego pamiętnika przypisywanego Damisowi Asyryjczykowi, najbardziej wiernemu uczniowi Apoloniusza. Oczywiście, dzieło Damisa to znany w historii literatury rękopis znaleziony po latach od zdarzenia, dla jego uwiarygodnienia. Jest to więc kolejne pobożne fałszerstwo.

Mankamenty pracy Filostratosia stanowi jej jednostronność. Sporządzono ją przecież po to, by wykazać wielkość i świętość proroka Apoloniusza.

Inny pisarz zajmujący się cudotwórcą Apoloniuszem, to pochodzący z Anatolii i tam w dużej mierze działający historyk Kasjusz Dion Kokcejanus (Cassius Dio Cocceianus; ur. ok. 159- ok.-235) rzymski senator z Bitynii i konsul z 229 roku, wojskowy i historyk, piszący za panowania Sewerów. Ten historyk, a zarazem wysoki urzędnik dynastii Sewerów w swym poświęconym całości historii dziele, wspominał Apoloniusza opracowując czasy cesarza Karakalli. Przytacza on fakt postawienia przez tegoż cesarza rodzaju kaplicy czyli heroonu na cześć Apoloniusza.

Kult dla Apoloniusza wyznawcy pitagoreizmu, pojawił się z pewnością ponad sto lat po jego śmierci wśród elity politycznej państwa, ale można ostrożnie przypuszczać, że prawdopodobnie trwał w sposób ciągły już w czasie jego życia i bezpośrednio po jego śmierci. Mogło to dotyczyć zwłaszcza jego stron ro-

⁵ Lukian z Samosaty, 218; zapis imion i utworów autorów starożytnych według Liddell, Scott (1940).

⁶ Filostratos (1997) 16.

dzinnych. Dość racjonalny człowiek, piszący o nim autor, jakim był Kasjusz Dion nie lubił wszelkiego rodzaju wróżbitów goetów czyli magów. Tym bardziej wiarygodne są więc jego świadectwa o Apoloniuszu. Tenże autor koniec życiowego akme, czyli apogeum możliwości twórczych, Apoloniusza umieszcza na około 95 rok po Chrystusie⁷.

Późniejsze świadectwa przekazali także neoplatonik Porfyrios, *Przeciw chrześcijanom* oraz Hierokles (autor niezachowanej broszury z roku 303) z komedii. Jego tekst *Słowo miłujące prawdę* – broszura skierowana przeciw chrześcijanom – nie zachował się. Znamy je jedynie z omówienia autora Laktancjusza oraz z dzieła Euzebiusza z Cezarei.

Z drugiej strony, z pośród przedstawicieli literatury chrześcijańskiej opinie i opisy działalności Apoloniusza z Tiany przekazali nam znakomici uczeni. Byli to wspomniani już – Orygenes ok. (185-254), wybitny następca Klemensa Aleksandryjskiego na stanowisku kierownika szkoły chrześcijańskiej w mieście Aleksandria(ok. 185-254). Uczony filozof, wspomniany już Laktancjusz (Lucius Coelius Caecilius Firmianus Lactantius) zok. 250- 330). Wybitny historyk i biskup Euzebiusz z Cezarei Palestyńskiej (ok.260- ok. 330) wymienia go w *De preparatione evangelica* w pierwszych trzech księgach. Pisze o nim także Makary z Magnezji (ok. 410).

Wymieniona już praca *Vita Apollonii Tyanei Żywot Apoloniusz z Tyany*) została napisana na zamówienie cesarzowej Julii Domny z dynastii Sewerów przez Luciusza Flawiusza Filostratos (ur. ok. 170 r.).

Zaczął ją tworzyć w latach 215-216 Prawdopodobnie ukończył ją już po śmierci Julii Domny w 217 roku. Zmarł bowiem dopiero w okresie 244-249⁸. Wspominają go zarówno poganie jak i chrześcijanie. Zna go pogański historyk Ammianus Marcellinus(zm. po 378 r.)⁹.

Wspominany już Euzebiusz z Cezarei w *Preparatio evangelica* oraz tenże w pracy *Przeciwko żywotowi Apolloniusza z Tyany czyli Contra Hieroclem*; Wzmiankuje o nim autor z II wieku Porfiriusz w utworze *De abstinentia*¹⁰. Jego imię i czyny znają także późniejsi autorzy: Soterichos z Oasis, Libaniusz, Eunapiusz z Sardes¹¹.

Przywołuje go także Lampridus, jeden z autorów tworzących *Historia Augusta*, w *Żywocie Aleksandra Sewera* i *Żywocie Aureliana*. Zna go apologeta Arnobiusz, oraz największy afrykański erudyta, św. Augustyn, w *Listach*¹².

Piszą o Apoloniuszu z Tiany pisarze chrześcijańscy późnego antyku Anastazjusz Synaita, św. Izydorz z Peluzjum, św. Hieronim w *Liście do Paulina*, św. Jan

⁷ Filostratos (1997) 17 oraz Cassius Dion LXXVII 18 ; ok. roku 215.

⁸ Filostratos (1997) 7-40.

⁹ Ammianus Marcellinus XXI 14.

¹⁰ Filostratos (1997) IV 2, 3; VIII 24.

¹¹ *Vitae sophisti* 3.

¹² Augustinus, *Epistulae* 49, 102, 138.

Chryzostom w piśmie *Contra Judeorum*, pseudo-Justyn *Questiones et responsiones ad Orthodoxos*.¹³ Bizantyjski kronikarz Malalas z Antiochii wspomina go w swej *Kronice powszechnej*.

Zna go wreszcie kontynuator tej tradycji, bizantyjski pisarz Nicetas Choniates z XIII wieku.

W twórczości pisarzy religijnych chrześcijańskich jest zazwyczaj Apoloniusz obrazem szatana¹⁴.

Pod imieniem Apoloniusza funkcjonują apokryfy łacińskie, greckie i arabskie. W dziele Filostratos, a także w bizantyjskiej Księdze Suda są mu przypisywane następujące dzieła: *Epistulae Apolloni czyli jego Listy, O wrózeniu z ciat gwiazdnych; O ofiarach, O poglądach Pitagorasa znane też jako żywot Pitagorasa; Hymn na cześć pamięci; Testament; Apologia przed cesarzem Domicjanem wygłoszona; Księga mądrości Apoloniusza z Tyany do syna Sustumosa lub Dustumosa*. Apoloniusz z Tyany funkcjonuje w kulturze arabskiej pod imieniem Balinas. Arabowie przypisują mu następujące tytuły dzieł magicznych i gnostycznych: *Wielka Księga Talizmanów; Korpus Pism skarbu: Aleksander; Księga Mądrości Hermesa; Tablica Szmaragdowa; Księga Sekretu Stworzenia*. Dzieła te wpisują się w literaturę astrologiczną, magiczną i alchemiczną. Wreszcie świadectwem kultu Apoloniusza jest odnalezione w latach siedemdziesiątych wieku ubiegłego nadproże z inskrypcją poświęconą innemu wróżowi Apoloniuszowi z Mopsuesti, znalezione w magazynach Muzeum w Adanie w Turcji, o którym pisze M. Dzielska¹⁵.

Część 2. Życie Apoloniusza z Tyany

Można powiedzieć, że Apoloniusz był współczesny Chrystusowi. Życie tych obu cudotwórców zawiera podobne etapy. Czasami wydają się, że życie Apoloniusza z Tyany układa się według tych samych schematów jak żywot Jezusa, z wyjątkiem oczywiście Męki i Zmartwychwstania.

Jezus urodził się, jakkolwiek by to dziwnie zabrzmiało, w 6/5 roku przed erą Chrystusową, zmarł zaś prawdopodobnie w latach 27-29 po Chrystusie. Cesarzami za jego życia byli August do 14 roku; Tyberiusz – 14-37, wcześniej władający wspólnie z Augustem, Kaligula 37-41, Klaudiusz 41-54, Neron 54-68, Galba 68/69, Otho 69; Witeliusz 69, Wespazjan 69-79, Tytus 79-81, Domicjan 81-96, Nerwa 96-98 (?).

W okresie życia Apoloniusza z Tyany papieżami byli: Piotr, Linus, Klemens rzymski I; Ponieważ jedynym zachowanym kompletnym dziełem opisującym życie Apoloniusza z Tyany jest dzieło Filostratos na nim oprę próbę rekonstrukcji życia.

¹³ Pseudo-Iustinus XVI.

¹⁴ Skarga (1607) oraz Sołowiow (1998).

¹⁵ Filostratos (1997) 19-20: M. Dzielska o tym napisie mówi na stronie 20 swego wprowadzenia: *zrodzony w Tyanie, niosący światło, którego zestano na ziemię by wygnać ludzkie występki i uwolnić ludzi śmiertelnych od cierpienia*.

W Polsce funkcjonują dwa tłumaczenia jego dzieła. Cytowany już przekład I. Kani ze wstępem M. Dzielskiej oraz *Żywot Apolloniosa* z Tyany profesora M. Szarmacha¹⁶.

Narodziny

Ojczyzną Apolloniosa była miejscowość Tiana, (obecnie M. Kilisse Hissar), w czasach rzymskich miasto greckie, na obszarze Kapadocji¹⁷.

Miasto było zasobne. Rodzina bogata i szanowana. Brzemiennej matce zjawił się demon egipski. Bez strachu zapytała go co urodzi – bóg odpowiedział kobiecie – **mnie**. Spytała więc kim jest – odrzekł – **bogiem egipskim**. Chodzi tu o boga Proteusza, zmieniającego bez przerwy kształt lub nawet samego Zeusa¹⁸.

Być może w ten sposób pokazany jest związek ideowy między Apolloniuszem, a przemianami jego duchowego mistrza Pitagorasa. Apoloniusz urodził się na łące. Później na miejscu jego narodzin dedykowano mu przybytek. Podobnie w miejscu urodzin patrona wszystkich lekarzy Asklepiosa w Epidauros znajdowała się świątyni przybytek.

W czasie gdy zbliżało się rozwiązanie matka poszła tam by zbierać kwiaty. Podobnie na wiosnę ma łąkę poszła zbierać kwiaty Kore – córka boginii Demeter. Łąka to erotyczne miejsce. Przy wietrze Zefirze matka Apoloniusza Zefirze zasnęła, otuliły ją łabędzie i zaśpiewały pieśń. W chwili gdy Apoloniusz się urodził piorun właśnie uderzający o ziemię zmienił kierunek i uniósł się w górę do nieba¹⁹.

Obok znajdowało się źródło Asbamaion i świątynia Zeusa – Gwaranta Przysięg. W czasach Filostratosia ludzie dobrzy są leczeni jego wodą, źli po jej użyciu zapadają na choroby. Czyciele Apoloniusza mówią, że to ojciec bogów Zeus był jego prawdziwym ojcem. On sam za życia utrzymywał, że jego ojcem był mąż jego matki noszący również jak on imię Apoloniusz. Interpretowano to jako przejaw skromności i czci dla rodziców ziemskich.

Dzieciństwo

¹⁶ Za Filostratos (2000) I 4, 27; por. RE II, 1, 146-148.

¹⁷ RE VII A 2, 1630-1642. Nazwę tę wyprowadza się od króla Kolchidy, Toasa goniącego uciekających z ukradzionym *ksoanon* Orestesa i Pyladesa. Król Toas miał tu umrzeć – Strabo XII 537. Jest tu sanktuarium Zeusa Asbamaiosa- Ammianus Marcellinus XXIII 6. 19. Owidiusz tu umieszcza swą opowieść o Filemonie i Baucis, *Metamorphoses* VIII 779.

¹⁸ Filostratos (2000) I 4 oraz I 6.

¹⁹ Filostratos (2000) I 4-7; okoliczności narodzin por. z Hom. *Hymn do Demeter*, 1-26; Iamblichos, *Vita Pitagoraei*, – zwiastowane przez Pytię narodziny Pitagorasa, 2; Pausanias II, 26,8 ; Kallimachos, *Hymn* IV 249- łabędzie przy narodzinach Apollona; Ps.Kallistratos, Asklepios 14,8 - zwiastowanie Olimpias i narodziny Aleksandra Wielkiego czy zwiastowanie u św. Łukasza I 26; por. też Ammianus Marcellinus XXIII 6 19.

Apoloniusz już jako dziecko miał wyjątkową pamięć i cechował się pilnością w nauce. Od razu mówił płynnie po attycku, bez kapadockiego akcentu. Był niezwykle urodziwy. W wieku 14 lat został przez ojca posłany do Tarsu, miejsca związanego także ze św. Pawłem Apostołem na naukę do miejscowego retora, Euthydemosa z Fenicji. Młodzieńcy mogli się nawet znać i spotykać w szkole. Nauczyciel wymowy był dobry, ale, „[...] w mieście nad rzeką Kydnos[...]” ton miejskiemu życiu nadawała miejscowa złota młodzież. Apoloniusz, który chciał prawdziwej nauki, a nie tylko polotu wykształcenia przeniósł się do pobliskiego Aigai. Słuchał tu pitagorejczyków, uczniów Chryzypa – czyli stoików, oraz perypatetyków i epikurejczyków. Nauczycielem pitagoreizmu był tu mistrz Euksenos z Heraklei nad Pontem.

Młodość

W wieku 16 lat pożegnał nauczyciela i zaczął żyć samotnie na wzór samego Pitagorasa. Powiedział do mistrza – „Ty żyj dalej swoim życiem, ja zaś będę żył jak Pitagoras”. Ta wypowiedź zapowiada naśladowanie przez niego prawdziwego wzoru jakim był Pitagoras, a nie życia jakim nieudolnie podążali jego naśladowcy. Zaczął już wtedy praktykować jako lekarz. Przestał jeść mięso, spożywał jedynie suszone owoce i warzywa. Chodził boso, tylko wyjątkowo zakładał skromne sandały. Ubrał się w długie, lniane szaty, zapuścił długie włosy, zamieszkał przy świątyni. Uzdrawiał ludzi mądrymi radami o zdrowym odżywianiu się i umiarkowaniu w życiu, które należy według niego stosować też przy składaniu ofiar.

Apoloniusz utrzymywał, że należy się modlić tylko w sposób następujący – **bogowie dajcie mi to co jest słuszne**. Zakładał więc, że to bogowie, a prawdopodobnie nawet tylko jeden, najlepiej znają ludzkie pragnienia i potrzeby. W Aigaj do świątyni przyszedł kiedyś człowiek, który chciał przekupić boga ofiarami. Wywołało to oburzenie Apoloniusza. Podobnie cesarz Karakalla chciał darami zjednać sobie przychyłność bóstw²⁰.

W świątyni miała miejsce także próba uwiedzenia Apoloniusza przez bogatego mężczyznę. Ta permissywność płci to rys niewątpliwie hellenickiej kultury. Apoloniusz był jednak w tej materii niezłomny, praktykując ascezę. Po śmierci swych rodziców pochował ich, zaś ich majątek (sam będąc w wieku 20 lat) oddał pełnoletniemu 23-letniemu bratu, który bardzo źle się prowadził. Wkrótce dokonał też nawrócenia własnego brata na drogę uczciwego życia. Żył sam w czystości dziewiczej na wzór Pitagorasa, nawet w sposób bardziej doskonały – Pitagoras miał własną, normalną rodzinę podczas gdy Apoloniusz żył w celibacie. Krążyły wprawdzie plotki o tym, że podobał się tak bardzo kobietom, które chciały żeby był ojcem ich dzieci. Jednakże mistrz Apoloniusz był nieugięty. Po-

²⁰ Filostratos (1997) I 10-11 oraz Cassius Dion LXXVII 15 opisuje Karakallę i składanie ofiar; Por. też Plinius V 91; III 227; Ptolom. V 8. 4; RE I 1, 495.

czątkowo nastawił się na nauczanie ustne. Następnie zamilkł na jakiś czas – prawdopodobnie odbył pięcioletnią próbę pitagorejskiego milczenia.²¹

Początki działalności

Za początek działalności kaznodziejskiej należy prawdopodobnie uznać głoszone przez niego napomnienia w świątyni udzielane jeszcze przed próbą milczenia. Wśród innych wydarzeń wymienia się: pogodzenie zwaśnionych obywateli w Pamfili i Cylicji w Aspendos; odnalezienie zapasów zboża czyli cudowne rozmnożenie ziarna oraz oczyszczenie ze złych obyczajów świątyni nad rzeką Ladonem w Antiochii Syryjskiej²².

Po dokonaniu tych pierwszych czynów udał się w podróż do Indów (Braminów), by od nich uczyć się mądrości.

Indie

Podróż tę odbywał najpierw z dwoma swymi sługami. Następnie zaś dołączył do niego uczeń Damis, który został jego najwierniejszym naśladowcą, a także domniemanym biografem. Z jego pamiętnika miał korzystać Filostratos. Dziś wiemy, że Damis raczej nie istniał²³.

Podróż do Indii możemy podzielić na kilka etapów. Najpierw będzie to miasto Niniwa (Asyria), Ktezyfon, Babilon (a więc miejscowość Kissja opisana zarówno przez Herodota jak i obecna u Ajschylosa w jego tragedii *Persowie*).

Można wysunąć wniosek, iż w każdym dziele zawierającym elementy geograficzne musiały w starożytności wystąpić reminiscencje Herodota. W Persji (w mieście Ekbatanie) doszło do kuszenia przez miejscowego demona bogactwem, podobne do kuszenia Chrystusa²⁴.

Następnie odwiedza on mityczną górę Nissa nad Indusem, gdzie miał się narodzić Dionizos. Jest to wyraźne nawiązanie do podróży śladami Aleksandra Macedońskiego²⁵.

Po Indiach następuje powrót do Jonii i Efezu. Kolejnym etapem jest nauczanie w świątyniach oraz po gajach świętych.

Stałym elementem działalności Apoloniusza była także ochrona przed zarazami. Tacy święci mężowie (*aneroi theoi*) występowali zawsze w helleńskiej kulturze, zwłaszcza na Krete.

Propagowanie wiary we wcielanie się dusz w ciała innych wyrasta z pitagoreizmu. Filostratos chciał zapewne nadać tej wierze koloryt bramiński, indyj-

²¹ Filostratos (1997) 14 i n.; 34 i n.

²² Filostratos (1997) I 15.

²³ Filostratos (1997) I 18-III 58.

²⁴ Filostratos (1997) I 38 jest to odnoga Kaukazu czyli góry Taurus.

²⁵ Filostratos (1997) II 22; Arrianus XXX.

ski²⁶. Być może celowo nastąpiło scalenie tych dwu tradycji. W hymnie do miłości świętego Pawła jest reminiscencja wizyty dwu buddyjskich mnichów w Atenach i ich publicznego samospalenia.

W sanktuariach Eleuzis i w samych Atenach Apoloniusz zajmował się krzewieniem bezkrwawego obrządku ofiarniczego. W jego naukach można odnaleźć też potępienie zabójstw w widowiskach gladiatorских typu rzymskiego na arenach w rzymskich obecnych już wtedy Atenach²⁷. Apoloniusz o dbał helleńską tradycję. Odwiedził wszystkie ważne greckie sanktuaria i wyrocznie. Sam miał też dar przepowiadania przyszłości.²⁸

Udał się wreszcie do Rzymu do cesarza Nerona. Ten, uważany za despotycznego potwora, władca wbrew obawom wszystkich nie zabił Apoloniusza. Tutaj miał miejsce największy dowód świętości Apoloniusza i jego nadprzyrodzonych możliwości – wskreszenie martwej dziewczynki²⁹.

Apoloniusz w trakcie swojej wędrówki odwiedził także najbardziej na południe wysunięty cypel Hiszpanii – czyli dzisiejszy Gibraltars³⁰. Następnie dotarł do Egiptu. Spotkali go tam, na samym południu rzymskiej, cesarskiej prowincji Egipt, przy granicy z Etiopią miejscowi, nadzy uczeni czyli – gimnosofisci³¹.

Zanotowano też na terenie Egiptu spotkanie Apoloniusza z ówczesnym dowódcą, późniejszym cesarzem założycielem dynastii Flawiuszy – Wespazjanem³². Podróż do Etiopii nacechowana w relacjach bajkową atmosferą (wręcz cudownością) wzbudza wśród historyków największą wątpliwość³³.

Przypisywana mu była także korespondencja z cesarzami z dynastii Flawiuszy, z Tytusem i Domicjanem, oraz przyjacielska znajomość z założycielem wielkiej dynastii rzymskiej Antoninów z cesarzem M. C. Nerwą.

Ten półboski żywot Apoloniusza, człowieka który zachowuje się jak znany już z helleńskich wzorców *theos aner* (np. *Tejrezjasz*) – kończy jego cudowne zniknięcie. Stało się to w Efezie, w Lindos znajdującym się na wyspie Rodos – lub na Krecie. Wszedł do nieba lub też został uniesiony do nieba. Życie Apoloniusza kończy się więc jego deifikacją³⁴.

Jean-Louis Bernard sporządził mapkę z tymi podróżami, które mogły być rzeczywiście mogły mieć miejsce. Są to Grecja lądowa, Bizancjum, Troja, Pergamon, Sardes, Smyrna, Efez, Tiana, Tars, Antiochia, Aleppo, Zeugma, Thapsakos, Ni-

²⁶ Filostratos (1997) IV 12.

²⁷ Filostratos (1997) IV 22.

²⁸ Filostratos (1997) IV 24.

²⁹ Filostratos (1997) IV 45.

³⁰ Filostratos (1997) IV 47.

³¹ Filostratos (1997) V 20.

³² Filostratos (1997) V 27.

³³ Filostratos (1997) VI 1-28.

³⁴ Filostratos (1997) V III.

niwa, Babilon, Byblos, Sydon, Tyr, Jerozolima, Gaza, Memfis, Aleksandria w Egipcie³⁵.

Część 3. Prawda o Apoloniuszu z Tyany

Człowiekiem, który szuka bóstwa powoduje samo bóstwo. Człowiek ten jest nosicielem mocy, jest ręką bożą – to król-sędzia, kapłan-czarownik-lekarz, kaznodzieja, prorok, osoba poświęcona bogu wreszcie-święty według Gerarda van der Leuuwa, *Fenomenologia religii*. Święty jest kimś więcej niż tylko przedstawicielem boga. Jego ciało posiada boskie właściwości, posiada moc, która najczęściej jest wynikiem długotrwałych praktyk ascetycznych lub innych konkretnego człowieka, świętego. Praktyki cielesne oraz duchowe udoskonaliły moce tkwiące w danym człowieku – stanowią drogę do osiągnięcia świętości³⁶.

Jest tak w każdej religii – religiach politeicznych, chrześcijaństwie, buddyzmie, islamie, judaizmie. Od ciała świętego bije zwykle *odor sanctitatis* i niezwykła moc. D. Esser w swoim studium o Apoloniuszu z Tyany porównuje życie pogańskiego cudotwórcy z fragmentami nadprzyrodzonych zdarzeń opisanych przez świętego Marka w jego ewangelii. Są to cudowne uzdrowienia, wypędzanie demonów, wskrzeszenia zmarłych. Teżą D. Essera jest myśl, że wzorowano opis działalności Apoloniusza na Ewangeliach jako modnych, gotowych wzorcach, funkcjonujących już w kulturze.³⁷

M. Dzielska w swym wstępie do tłumaczenia I. Kani przeprowadza analizę działalności Apoloniusza z Tyany. Rozpoczyna od Arystotelesa, który mówi, że są trzy rodzaje rozumnych bytów: bogowie, ludzie i tacy jak Pitagoras czyli *theoi aneroi*³⁸. Prorok zwany bożym człowiekiem posiada pewne konkretne cechy. I takie cnoty posiadał też Apoloniusz z Tyany:

- a) posiada boskie lub półboskie urodzenie. Matce zjawił się bowiem egipski bóg Proteusz
- b) posiada wewnętrzne pragnienie boskości
- c) cudowne zjawiska występują już w jego dzieciństwie
- d) heroiczną cnotę zdobywa drogą ascezy
- e) odziewa się w tradycyjne kapłańsko/prorockie helleńskie białe szaty,
- f) chodzi bosi lub za ledwie w sandałach- dotyka więc matki ziemi
- g) e- odrzuca gorące kąpiele, pokarmy mięsne, wino
- h) milczy pięć lat, co przypomina próby dorastania

³⁵ Bernard (1944) 242.

³⁶ van der Leuw (1997) 192- 215.

³⁷ Esser (1969) 131 i n.: Są to: Marek 1, 29-31; 1, 14 i n., 1, 40-45; 2, 1-12; 3, 1-6; 4, 35-41; 5, 21-43; 6, 30-49; 6, 45-52; 7, 31-37; 8, 1-9; 8, 8, 22-26;-są to cudowne uzdrowienia. Wypędzanie demonów to 1, 21-28; 5,1-20; 7, 24-30; 10, 40-49 strona 142; por. Bernard (1994) a także Koskienniemi (1994).

³⁸ Filostratos (1997) 9; por. też. Sinko (1952) 123 i n.

- i) wyrzeka się majątku, małżeństwa i wszelkich kontaktów z kobietami – co jest znakiem prostoty i rezygnacji z luksusu; wstrzeźliwość wymagana jest w wielu religiach przed spodziewanym kontaktem z bóstwem
- j) posiada licznych uczniów
- k) rozmawiał z kapłanami i mędrkami z różnych religii i znał wiele pism świętych
- l) naucza w świątyniach
- m) poznaje liczne tajemnice świata
- n) posiada ponadnaturalną mądrość przepowiadania rzeczy przyszłych
- o) z czystości i świętości życia wypływa moc dokonywania cudów-leczenia chorób, bilokacji czyli jednoczesnego pobytu w dwu miejscach a nawet posiadał moc wskrzeszenia zmarłych
- p) władał sam z siebie mową zwierząt i językami ludzi
- q) walczy o sprawiedliwe rządy cesarzy
- r) życie zakończy w świątyni Diktywny na Krecie- a więc w miejscu kultu jeszcze minojskiego, po czym, lub też bez śmierci, został cudownie przeniesiony do nieba Miał cudowny koniec życia tak jak Pitagoras i Empedokles a także inni *theoi aneroi*.

Wielcy prorocy innych religii jak dla przykładu Mojżesz, Eliasz, Mahomet, założyciel chasydyzmu w XVIII wieku na terenie Czarnohory-Baal Szem Tow też mieli śmierć cudowną i tajemniczą. Wiara sugeruje, że zostali żywcem porwani do nieba.

M. Szarmach we wstępie do swego tłumaczenia sam zadaje pytanie-Kim był Apollonios z Tyany? Dodaje natychmiast, że to pytanie kłopotliwe. Z lektury świadectw innych niż Filostratos wynika, że był to wędrowny mag i kaznodzieja, żyjący w I wieku naszej ery, zmarły prawdopodobnie za panowania Nerwy. Z jego spuścizny dotarło do nas sto krótkich bilecików mających w sobie nauki moralne. Autentyczność wielu z nich jest kwestionowana. Euzebiusz z Cezarei cytuje istotny fragment z jego traktatu *O ofiarach*. Brzmi on w przekładzie M. Szarmacha – bóg jest ponad całym światem i nie żąda od ludzi żadnych ofiar, człowiek zaś powinien składać mu cześć jedynie dobrą myślą, jednak nawet nie tą, którą wypowiada ustami ale sercem³⁹.

Zachowało się też zdanie Orygenes, że „[...] sztuka magiczna Apoloniusza ujęła wielu znakomitych filozofów, że przychodzili do niego jak do czarnoksiężnika⁴⁰”.

Lukian z Samosaty omawiając życie i działalność Aleksandra z Abonuteichos, mówi, że jego nauczyciel należał do tych co zostawali w bliższych stosunkach z głośnym Apoloniuszem z Tiany i znali dobrze wszystkie jego szalbierstwa⁴¹.

³⁹ Filostratos (2000) 13.

⁴⁰ Orygenes VI 41.

⁴¹ Filostratos (2000) 14.

Podobnie sądził Dion Kassjusz mówiąc o morderstwie Domicjana w 96 roku w Rzymie i opowiada, że telepatyczną wizję tego wydarzenia miał w Efezie niejaki Apoloniusz z Tiany i nazywa go wyjątkowym szarlatanem i magiem⁴².

Dla M. Szarmacha dzieło Filostratos ma strukturę romansową a życie Apoloniusza jest w nim konstrukcją w dużej mierze literacką⁴³.

Rzymski cud Apoloniusza – czyli wskrzeszenie dziewczyny z martwych, według M. Szarmacha wskazuje na ewentualne związki z wzorami istniejącymi w chrześcijaństwie czyli z cudem Jezusa – wskrzeszeniem córki Jaira⁴⁴.

Przedstawiam ten ekskurs w tłumaczeniu M. Szarmacha:

Wydawało się, że pewna dziewczyna zmarła w dniu w którym miało odbyć się jej wesele. Narzeczony nie odstępował od marz rozpaczając, że nie została jego żoną, a śmierć oplakiwał też cały Rzym gdyż pochodziła z wysokiego konsularnego rodu. Apollonios widząc ów smutek rzekł „Postawcie te mary przede mną a ja sprawię, że przestaniecie oplakiwać zgon tej dziewczyny”, po czym spytał o jej imię. Wszyscy myśleli, że chce wygłosić mowę, jak to jest w zwyczaju na pogrzebach i zaczęli już żałobny lament. On jednak niczego takiego nie uczynił, tylko dotknął dziewczynę i wypowiedziawszy jakieś tajemnicze słowa obudził ją z tego, co wydawało się być śmiercią. Dziecko przemówiło i poszła do rodzicielskiego domu niczym Alkestis przywrócona do życia przez Heraklesa. Gdy rodzice dziewczyny chcieli ofiarować Apolloniosowi piętnaście tysięcy sesterców, powiedział by przeznaczyci je ba wiano dla córki. Choć nie wiadomo, czy znalazł w niej jeszcze isierkę życia, której już nie dostrzegli ci, co się nią opiekowali, a i podobno mżyło, przez co nad jej twarzą unosiła się niby mgielka, czy też wskrzesił w niej życie, to zdarzenie uswiadomiło tak mnie jak, i innym jego świadkom, że uczestniczyliśmy w tajemnicy⁴⁵.

W późniejszych dyskusjach poganie tym czynem Apoloniusza wykazywali jego domniemaną wyższość nad Chrystusem.⁴⁶

Dla porównania przytoczę tu relacje ewangeliczne. Oto przekaz Mateusza –

Gdy to mówił do nich przyszedł do Niego pewien zwierzchnik synagogi i, oddając pokłon prosił „Panie moja córka dopiero co skonała, lecz przyjdź i włóż na nią rękę, a żyć będzie”. Jezus wstał i wraz z uczniami poszedł za nim [...] Gdy Jezus przyszedł do domu zwierzchnika i zobaczył tłum fletnistów oraz tłum zgiełkliwy rzekł „Usuńcie się bo, dziewczynka nie umarła, tylko śpi”. A oni wyśmiewali Go. Skoro jednak usunęto tłum, wszedł i ujął ją za rękę, a dziewczynka wstała⁴⁷.

W opisie ewangelisty Marka zostało to wrazone w sposób następujący:

⁴² Filostratos (2000) 14; Cassius Dion LXXVIII 18. 4.

⁴³ Filostratos (2000) 15.

⁴⁴ Filostratos (2000) 20.

⁴⁵ Filostratos (2000) 20.

⁴⁶ Filostratos (2000) 21; Warto przypomnieć też starą pracę Baur (1832).

⁴⁷ *Ewangelia wg św. Mateusza* 9. 32 .

Gdy On jeszcze mówił, przyszli ludzie od przełożonego synagogi i donieśli „Twoja córka umarła czemu jeszcze trudzisz Nauczyciela. Lecz Jezus słysząc co mówiono, rzekł przełożonemu synagogi „Nie bój się wierz tylko”. I nie pozwolił nikomu iść z sobą z wyjątkiem Piotra, Jakuba i Jana, brata Jakubowego. Tak przyszli do domu przełożonego synagogi. Wobec zamieszania, płaczu i głośnego zawodzenia wszedł i rzekł do nich „Czemu robicie zgłębki i płaczenie?” Dziecko nie umarło tylko śpi. I wyśmiewali Go. Lecz On odsunął wszystkich, wziął z sobą tylko ojca, matkę dziecka oraz tych, którzy z Nim byli i wszedł tam gdzie dziecko leżało. Ująwszy dziewczynkę za rękę, rzekł do niej Talita kum, to znaczy Dziewczynko mówię ci wstań. Dziewczynka natychmiast wstała i chodziła, miała bowiem dwanaście lat⁴⁸.

Opowieść Łukasza relacjonuje to wydarzenie w następujący sposób:

Gdy On jeszcze mówił przyszedł ktoś z domu przełożonego synagogi i oznajmił „Twoja córka umarła, nie trudź już Nauczyciela”. Lecz Jezus słysząc to rzekł „Nie bój się, wierz tylko a będzie ocalona”. Gdy przyszedł do domu, nie pozwolił nikomu wejść z sobą, oprócz Piotra, Jakuba i Jana oraz ojca i matki dziecka. Wszyscy płakali i żalowali jej. Lecz on rzekł: Nie płaczcie bo nie umarła, tylko śpi. I wyśmiewali Go, wiedząc, że umarła. On zaś ująwszy ją za rękę rzekł głośno: Dziewczynko wstań. Duch jej powrócił i zaraz wstała. Polecił też aby jej dano jeść⁴⁹.

Dla M. Szarmacha Apoloniusz to święty mąż w rozumieniu antycznym. Ma on w sobie coś boskiego. Takim widziały go szczególnie czasy Filostratosza tęskniące za tajemniczą boskością misteriów eleuzyńskich. Głoszony przez Apoloniusza i jemu podobnych kaznodziei pitagoreizm, to mieszanina tradycyjnej nauki Pitagorasa, platonizmu, nauki perypatetyków i stoików oraz mistyki helleńskiej i wschodniej. Wszystko to dodatkowo łączy autorytet wybrańca bogów⁵⁰.

Z tej krótkiej analizy opierającej się w głównej mierze na badaniach M. Dzielskiej i M. Szarmacha można przyjąć, że Apoloniusz z Tiany był przedstawicielem tego rodzaju świętości, który Arystoteles określa mianem *theos aner* – mąż boży. Wiele cech opisanych przez Filostratosza to cechy typowe dla tego rodzaju ludzi. Miał cudowne narodziny. Od dzieciństwa posiadał niezwykłą pamięć i rozsądek. Cechowała go wiara w Jedyne Boga, ale nie zwalczał innych bogów = byli oni tylko postaciami Boga Najwyższego. Apoloniusz znał rytuały i zachowania religijne. Jego troską było przywrócenie ich do kultu. Podobnie zachowywali się prorocy z Krety wzywani jako swego rodzaju specjaliści do oczyszczania miast ze zmyły religijnej i do przywrócenia czystego kultu religijnego przez cały czas trwania starożytności helleńskiej. Był dobrym filozofem znającym dzieła swych ideowych poprzedników i mistrzów. Szczególnie dobrze znał tradycję pitagorejską. Można się pokusić o stwierdzenie, że był dobrym le-

⁴⁸ Ewangelia wg św. Marka 5. 34-43.

⁴⁹ Ewangelia wg. św. Łukasza 98. 49-56.

⁵⁰ Filostratos (2000) 19.

karzem ciał i dusz. Wypędzał demony, wskrzeszał zmarłych, znał wszystkie języki ludzkie i zwierzęce. Posiadał dar dobrego kaznodziejstwa. Umiał czy też posiadał przywilej bycia przynajmniej w dwu różnych miejscach, czyli bilokację. Przepowiadał przyszłość. Był ascetą i rygorystą moralnym. Miał zdolności telepatyczne – czynił cuda.

W źródłach antycznych i tradycji miejscowej, anatolijskiej a zwłaszcza w opisie u Filostratosia nie widać, żeby mistrz Apoloniusz oszukiwał wierzących, ani dla wartości materialnych, ani dla sławy swojej czy też dla swego systemu wartości. Częściowo jego wizerunek wydaje się być utkany, ze znanych wcześniej literackich i religijnych wzorców zachowań. Nie jest więc szarlatanem jak określają go konkurenci w wyścigu o rząd dusz-chrześcijan. Nie można go także pomieścić w kategorii chrześcijańskiej świętości. Nie wspomina ani słowem o Chrystusie. Dziwne to, bo jako człowiek odznaczający się *prognosis* mógłby go znać. Chrześcijanie uważali go za maga i narzędzie szatana. Chciano bowiem widzieć go jako proste, pogańskie naśladownictwo Jezusa lub któregoś ze świętych Apostołów. Ludzie święci zdarzają się jednak, jak to pokazuje Willis Jaeger, w różnych systemach religijnych, gdyż formy życia religijnego są podobne i z podobny sposób się manifestują. *Spiritus flat ubi vult*.

Bibliografia

Źródła

- Ammianus Marcellinus, *Rerum Gestarum*, (ed.) C.U. Clark, Berlin 1910-1915.
Arrianus Flavius, *Anabasis of Alexander*, V. III, Book 5-7: Indica, Cambridge (Mass.) 1983.
Augustinus, *Epistolae*, (ed.) A. Goldbacher, Paris 1844-1855.
Callimachus, *Hymni et epigramata*, (ed.) R. Pfeiffer, Oxford 1953.
Cassius Dio, *Historia Romana*, (ed.) U. Boisevain, Berlin 1895-1901.
Elder Philostratus, Younger Philostratus, Callistratus, (ed.) Ch.F. Jones, Cambridge (Mass.) 1931.
Filostratos (1997) - Flawiusz Filostratos, *Żywot Apoloniusza z Tyany*, z greckiego przełożył Ireneusz Kania. Przedmową opatrzyła Maria Dzielska, Kraków.
Filostratos (2000) - Flawiusz Filostratos, *Żywot Apolloniosa z Tyany*, z języka greckiego przełożył, wstępem, i komentarzem opatrzył Marian Szarmach, Toruń 2000.
Hesiodos and the Homeric Hymns, (ed.) H.G. Evelyn-White, Cambridge (Mass.) 1959.
Iamblich, *De vita pythagorica*, (ed.) T. Kiessling, Leipzig 1816.
Lukian z Samosaty, *Aleksander sive pseudomantis*, (ed.) H.W. Fowler, Oxford 1905.
Origenes, *Kata Kelsou/Contra Celsum*, (ed.) L. Menard, Paris 1857-1866.
Ovidius, *Metamorphosen /Metamorphoses*, (ed.) E. Rösch, München 1968.
Pausanias, *Descriptio of Greece*, (ed.) J.G. Frazer, London 1916.
Philostratus, *Apollonios of Tyana, 3 vol.*, translated by Christopher P. Jones, Cambridge (Mass.) 2005-2006.

Pismo Święte starego i Nowego Testamentu w 12 tomach, Wstęp – Przekład – Komentarz pod redakcją ks. Eugeniusza Dąbrowskiego, ks. Feliksa Gryglewicz, Poznań/Warszawa 1984.

Plinius, *Historia Naturalis*, (ed.) C. Mayhoff, Leipzig 1892-1909.

Pseudo-Iustinus, *Cohortatio ad Graecos*, (ed.) A. Bober, Kraków 1965.

Ptolemaeus, *Geographia*, (ed.) C. Müller, Paris 1883.

Strabo, *Geographica* (ed.) G. Kramer, Berlin 1844-1852.

Opracowania

Baur C. (1832), *Apollonios und Christos oder das Verhaeltnis des Pethagoreismus zum Christentum*, Tuebingen.

Bernard J.-L. (1944), *Apollonius de Tyane*, Paris.

Esser D. (1969), *Formgeschichtliche Studien zur hellenistischen und zur frühchristlichen Literatur unter besonderer Berücksichtigung der Vita Apollonii des Philostrat und der Evangelien*, Bonn.

Gębura K. (1999), *Symbolizm w Katharmoi Empedoklesa*, [w:] *Symbol w kulturze* 2, G. Gluchowski (ed.), Lublin, 67-74.

Haris B. F. (1969), *Apollonios of Tyana. Fact and Fiction*, „*Journal of Hellenic Studies*”, 5, 189-199.

Klum F. (1927), *Apollonios*, Berlin.

Koskienniemi E. (1994), *Apollonios von Tyana in der neustestamentlichen Exegese*, Tuebingen.

Liddell H. G., Scott R. (1940), *A Greek-English Lexicon (revised and augmented by H.S. Jones)*, Oxford 1940.

Mead G. R. (1926), *Apollonios di Tiana, Il filosof riformatore de I secolo della nostra era*, Torino.

Paetzke G. (1970), *Die Traditionen ueber Apollonios von Tyana und das neue Testament*, Leiden.

Palm J. (1976), *Om Filostratos och hans Apollonios-biografie*, Uppsala.

RE A. Pauly - G. Wissowa, *Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, NB 1894 ff.

Sinko M. (1952), *Literatura Grecka*, v. 3. 1, Wrocław.

Skarga P. (1607), *Roczne dzieie kościelne od Narodzenia Pana y Boga naszego Jesusa Christusa*, Kraków.

Sołowiow A. (1998), *Krótką opowieść o Antychryście. Trzy rozmowy*, Wrocław.

Tondara A. (2012), *L'immagie letteraria de l Santo Pagano nelle figura di Apollonia di Tiana e sua salutatione de parto cristiana*, Katowice.

van der Leuw G. (1997), *Fenomenologia religii*, Warszawa.

Wójtowicz H. (1973), *Apoloniusz z Tyany*, [w:] *Encyklopedia Katolicka KUL*, Lublin.

Summary

Apollonius of Tyana. A saint or a charlatan?

Krzysztof Gębura's paper, entitled Apollonius from Tyana. The Saint or the Charlatan, raises the subject of life of the famous pagan, pythagorean philosopher and man who did many miracles. Apollonius from Tyana lived in the Greek territory of the Roman Empire in the first century A.C. The text is divided into three parts. In the first part the sources of knowledge about Apollonius are discussed. Many of them are known from discussions between pagan and Christian intellectuals, who lived after his death. The most important testimony is the biography of Apollonius by Flavius Filostratos connected with the court of widow Iulia Domna, former wife of emperor Septymius Sever, worshipper of Apollonius. The second part of this paper attempts at showing the fantastic life of our philosopher and at picking out the miraculous and true moments of his religious activity, his journey to India, Egypt, Etiopia, Rome and Spain. The third part of the article provides the answer to the question stated in the title. It seems Apollonius of Tyana was not a charlatan but he was the man named *theos aner* in the pagan sense of this term. He was an eminent pagan holy man, who - throughout his life - holds intellectual discussions with Christians.